

Тема 5. Основи цивільного права України.

(2 год.)

План

1. Поняття та система цивільного права.
2. Цивільно-правові відносини та їх елементи. Об'єкти цивільних прав.
3. Правочини в цивільному праві.
4. Зобов'язання в цивільному праві.

Цивільне право - це галузь права, яка регулює майнові та особисті немайнові відносини.

Предмет цивільного права окреслено в ст. 1 ЦК. Цивільним законодавством регулюються «особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників».

Згідно зі ст. 1 ЦК, відносини, які становлять предмет цивільно-правового регулювання, складаються з двох груп:

- 1) майнових та;
- 2) особистих немайнових відносин.

Під майновими прийнято розуміти суспільні відносини, які виникають з приводу тих матеріальних благ, що мають економічну цінність. Це товарні відносини двох видів:

а) відносини динаміки товарного обігу, який відбувається в суспільстві (перехід товарів від одних осіб до інших за договорами, при відшкодуванні завданої майнової шкоди й т.ін.);

б) відносини статички товарного обігу, що виникають стосовно належності матеріальних благ окремим учасникам суспільного життя (власність, володіння тощо).

Особисті немайнові відносини характеризуються відсутністю економічного змісту й нерозривним зв'язком з учасниками цих відносин (людьми чи їх організаціями). Це відносини з приводу охорони невід'ємних нематеріальних благ (життя, здоров'я, честі, гідності, ділової репутації тощо), а

також немаеріальних благ, пов'язаних із результатами творчої та інтелектуальної діяльності людини (творів, їх виконань, винаходів тощо).

Методами цивільно-правового регулювання є:

1) юридична рівність суб'єктів цивільного права - усі учасники цивільних правовідносин є юридично незалежними, самостійними та непадвладними один одному;

2) диспозитивність суб'єктів - самостійно визначають характер своїх відносин у межах чинного законодавства, здійснюють свої права на власний розсуд, самостійно обираючи найбільш доцільний варіант поведінки;

3) вільне волевиявлення суб'єктів означає самостійну, на власний майновий ризик діяльність, спрямовану на задоволення прав та інтересів суб'єктів;

4) майновий характер цивільно-правової відповідальності полягає в обов'язку правопорушника відшкодувати збитки, завдані іншій особі в повному розмірі та майновій (грошовій) формі.

Згідно зі ст. 3 ЦК загальними засадами цивільного законодавства є:

1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя;

2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;

3) свобода договору;

4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;

5) судовий захист цивільного права та інтересу;

6) справедливість, добросовісність та розумність.

Систему цивільного права становлять підгалузі, інститути, субінститути, цивільно-правові норми, що перебувають у внутрішньому логічному зв'язку та залежності між собою.

Цивільно-правові норми - правові приписи, які регулюють особисті немайнові і майнові відносини їх учасників.

Цивільно-правовий інститут - це певні групи цивільно-правових норм, що регулюють однорідні відносини. Наприклад, такий інститут, як юридична

особа, регулює відносини, пов'язані зі створенням, організаційно-правовими формами, правовим статусом юридичних осіб приватного права.

Субінститут - складова цивільно-правового інституту, яка є групою цивільно-правових норм, що регулюють однорідні відносини у межах певного інституту. Наприклад, інститут купівлі-продажу має такі субінститути: роздрібна купівля-продаж, поставка, контракція сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, міну. А інститут відшкодування шкоди містить, наприклад, такі субінститути: відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг). Інститути і субінститути мають загальні положення, що свідчить про юридичну однорідність цивільних норм, які ними охоплюються.

Сукупність юридичних інститутів складають підгалузь цивільного права. У цивільному праві України існує п'ять таких підгалузей: Особисті немайнові права фізичної особи; Право власності та речові права на чуже майно; Право інтелектуальної власності; Зобов'язальне право; Спадкове право.

Джерелами цивільного права є: Міжнародні договори, Конституція України, Кодекси (ЦК (ЦК складається з *шести книг*), Житловий кодекс, Повітряний кодекс, Кодекс торговельного мореплавства тощо), Закони України, підзаконні нормативно-правові акти.

Загальну частину цивільного права становлять норми про: основні положення (цивільні відносини, підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, захист цивільних прав); суб'єктів і об'єкти цивільних прав; правочини (угоди); представництво і довіреність; позовну давність.

Особливу частину цивільного права утворюють норми про: особисті немайнові права; речове право; інтелектуальну власність; зобов'язальне право (договірні та позадоговірні зобов'язання); спадкове право.

2. Основною предмета цивільного права становлять майнові відносини. Такі відносини складаються, як правило, з приводу конкретного майна та мають ознаки:

- товарно-грошовий, вартісний характер відносин;
- самостійність та автономність організаційно-майнового статусу учасників відносин;
- юридична рівність сторін як самостійних суб'єктів цивільного обігу.

Товарно-грошовий, вартісний характер цивільних майнових відносин відображає їх спрямованість на забезпечення обігу споживання матеріальних благ у суспільстві, в якому функціонує товарно-грошове виробництво. У будь-який продукт виробництва вкладається праця людини, її інтелект, у зв'язку з чим такий продукт у вигляді майна, іншого матеріального блага (робіт, послуг) набуває певної вартості, оцінюваної, як правило, у відповідному грошовому виразі.

Самостійність та автономність організаційно-майнового статусу учасників майнових відносин, які є предметом цивільного права означає, що вони є самостійними суб'єктами цивільних правовідносин, юридично незалежними один від одного. Тобто такі суб'єкти не підпорядковані один одному та не мають владних повноважень над своїм контрагентом.

Юридична рівність учасників цивільних майнових відносин виявляється в тому, що кожний з них має юридично рівні можливості вступати в конкретні майнові відносини.

Особисті немайнові відносини, які регулюються цивільним правом, тісно пов'язані з особою суб'єкта. Як правило, вони виникають у зв'язку зі здійсненням особою своїх невідємних особистих прав, які поділяються на дві групи (два види).

До першої групи належать такі немайнові відносини, об'єктом яких є особисті права на нематеріальні блага і які можуть породжувати можливість одержання грошової винагороди чи іншого матеріального блага. Зокрема, це права авторства на твори науки, літератури, мистецтва, винаходів, промислові зразки, права на товарні знаки, фірмові найменування та на інші результати інтелектуальної діяльності.

До другої групи належать особисті немайнові відносини, об'єктом яких є особисті права на нематеріальні блага, які не здатні самі по собі породжувати у його носія право на грошову винагороду чи інше матеріальне благо. Традиційно такими вважалися право на честь, гідність особи, оскільки такі блага безпосередньо охоронялися законом. Також право на ділову репутацію, на ім'я, право на життя і здоров'я, на особисту і сімейну таємницю, недоторканність приватного життя.

Учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи.

Учасниками цивільних відносин є: держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою.

Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. Вона виникає у момент її народження. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. Здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку.

Цивільна правоздатність фізичної особи припиняється у момент її смерті.

Усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки.

Фізична особа має усі особисті немайнові та майнові права, встановлені Конституцією України та ЦК.

Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Цивільною дієздатністю є здатність своїми діями набувати цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, виконувати їх та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Законодавством встановлено види обсягів цивільної дієздатності фізичної особи.

Часткова дієздатність, це дієздатність особи, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), вона включає право:

- 1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини.
- 2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Неповна дієздатність настає у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа), особа має право:

- 1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;
- 2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;
- 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб;
- 4) самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).

Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу.

Повна цивільна дієздатність може бути надана особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і

тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування.

Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Відповідно до ст. 80 ЦК **юридичною особою** є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.

Ознаки юридичної особи:

наявність відокремленого майна, самостійна відповідальність за зобов'язаннями, це організація, тобто певним чином організаційно і структурно оформлене соціальне утворення, вона повинна бути створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, майнова самостійність юридичної особи, наявність цивільної правоздатності і дієздатності (правосуб'єктності) або здатності брати участь у цивільному обігу від свого імені.

Юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Цивільна правоздатність юридичної особи може бути обмежена лише за рішенням суду. Юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії).

Цивільна правоздатність та дієздатність юридичної особи виникають одночасно з моменту її створення і припиняються з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Завершує характеристику юридичної особи така ознака, як здатність її бути позивачем або відповідачем у суді.

Відповідно до законодавства юридичні особи можна поділити на види за певними критеріями:

залежно від форми створення юридичної особи на:

–товариство (підприємницькі та непідприємницькі);

- установа;
- інші форми встановлені законом;
- залежно від мети діяльності на:
 - підприємницькі товариства;
 - непідприємницькі товариства;
- залежно від способу утворення та формування статутного капіталу на:
 - унітарні;
 - корпоративні;
- залежно від організаційно-правової форми на:
 - а) господарські товариства;
 - б) установи;
 - в) об'єднання громадян;
 - г) об'єднання юридичних осіб тощо.

Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом.

До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Рухомими речами є речі, які можна вільно переміщувати у просторі.

3. Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Правочин характеризується такими ознаками:

- це завжди вольовий акт, тобто дії свідомі;

- це правомірні дії, тобто вчиняються відповідно до закону;
- спеціальна спрямованість на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, тобто в правочину завжди присутня правова мета (набути майно у власність чи у тимчасове користування, отримати послуги чи результат роботи тощо).

Правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори).

В цивільному праві існують інші класифікації правочинів.

Зміст правочину не може суперечити Цивільному Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Правочини можуть вчинятися усно або в письмовій формі.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин).

Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

4. Зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

Підстави виникнення:

- 1) договори та інші правочини;
- 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;

- 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;
- 4) інші юридичні факти.

Цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства.

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.

У випадках передбачених законодавством цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. Підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події.

Зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості.

Сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор.

У зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб.

Якщо кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї.

Зобов'язання має бути виражене у грошовій одиниці України - гривні.

Сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті.

Зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог актів цивільного законодавства.

Боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор - прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом.

Виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком.

Зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

Припинення зобов'язання виконанням.

Припинення зобов'язання переданням відступного.

Припинення зобов'язання зарахуванням.

Припинення зобов'язання за домовленістю сторін.

Припинення зобов'язання прощенням боргу.

Припинення зобов'язання поєднанням боржника і кредитора в одній особі.

Припинення зобов'язання неможливістю його виконання.

Припинення зобов'язання смертю фізичної особи.

Припинення зобов'язання ліквідацією юридичної особи.

Водночас, ЦК встановлює правові наслідки за порушення зобов'язання, визначаючи, що порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

Невиконання зобов'язання передбачає, що його сторони взагалі не виконують дій, котрі складають зміст зобов'язання. Тобто не передають річ, не виконують роботи, не надають послуги, не сплачують гроші тощо, або продовжують виконувати дії, від яких вони відповідно до зобов'язання мають утримуватися (наприклад, боржник відмовляється сплатити вартість речі кредиторіві або використовує річ, передану кредитором в оренду не за її призначенням, тощо).

Порушенням зобов'язання також є його неналежне виконання тобто з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання.

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема:

1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором, законом, або розірвання договору;

2) зміна умов зобов'язання;

3) сплата неустойки;

4) відшкодування збитків та моральної шкоди.